مجله اقتصادی - ماهنامه بررسی مسائل و سیاست‌های اقتصادی
شماره ۱۲، اسفند ۱۳۹۰، صفحات ۵۲- ۳۱

بررسی اثربخشی یارانه‌ها در بهبود توزیع درآمد در برنامه‌های توسعه ایران

بهاره عریانی[۱]

یارانه‌ها یکی از ابزارهای حمایتی دولت در راستای حمایت از مصرف‌کنندگان و بخش‌های خاص تولیدی است که یکی از مهم‌ترین اهداف آن ارتقاء عدالت اجتماعی، کاهش فقر و توزیع مجدد ثروت به نفع طبقات فقیر می‌باشد. ضریب جینی یکی از شاخص‌های تعیین‌کننده نحوه توزیع درآمد میان گروه‌های مختلف جامعه می‌باشد. از این رو، به منظور بررسی اثربخشی یارانه‌ها در برنامه‌های توسعه میزان تغییرات ضریب‌جینی مورد بررسی قرار گرفت. نتایج حاصل از مطالعه نشان داد که در برنامه اول توسعه، به رغم روند فزاینده یارانه‌ها (اعم از اسمی و حقیقی) تنها در سال‌های (۱۳۶۹ - ۱۳۶۸) و (۱۳۷۱ – ۱۳۷۰) بهبود نسبی توزیع درآمد میان گروه‌های مختلف جامعه حاصل شده است. در برنامه دوم توسعه همواره رابطه‌ای منفی میان یارانه‌های اسمی و ضریب جینی وجود داشته است که می‌تواند به‌معنای بهبود نسبی اثربخشی یارانه‌ها در این برنامه باشد. در برنامه سوم توسعه به رغم روند فزاینده یارانه‌های اسمی و حقیقی تنها در سال‌های (۱۳۸۰- ۱۳۷۹) و (۱۳۳۳- ۱۳۸۲) ضریب جینی کاهش داشته است. در مجموع، بررسی روند تغییرات ضریب جینی در سال‌های برنامه‌های توسعه نشان از اثربخشی پایین یارانه‌ها دارد که این امر ضرورت‌های توام با بازنگری در شیوه پرداخت یارانه‌ها را آشکار می‌سازد. این مهم تا حدودی با اجرای قانون هدفمند کردن یارانه‌ها محقق شده است.

واژه‌های کلیدی: یارانه، توزیع درآمد، برنامه‌های توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور.

۱. مقدمه

ارانه‌ها یکی از ابزارهای حمایتی و سیاست‌های دولت جهت حمایت از بخش‌های خاص تولیدی و اقشار آسیب‌پذیر است که با هدف بهبود توزیع درآمد (کاهش فقر)، بهبود وضعیت رفاهی جامعه، ثبات اقتصادی و ... پرداخت می‌شود. از این‌رو، سالانه مبالغ بسیاری تحت این عنوان در کشور هزینه می‌شود. به‌دلیل عدم‌شناسایی گروه‌های هدف (افراد نیازمند دریافت یارانه) مبالغ مذکور به‌صورت عام در اختیار تمام آحاد جامعه قرار می‌گیرد که خود نشان‌دهنده پایین‌بودن درجه هدفمندی و کاهش اثربخشی آن است. با توجه به

۱. کارشناس‌ارشد اقتصاد و عضو هیأت علمی مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی. b_oryani2004@yahoo.com

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-08]

اینکه وجود شکاف میان درآمدی میان گروه‌های مختلف حاکی از توزیع ناعادلانه منابع و دارایی‌ها می‌باشد بدیهی است کشورهایی با شکاف پایین‌تر درآمدی در گروه کشورهای با توسعه‌یافتگی بالاتر قرار می‌گیرند. یکی از راه‌های کاهش شکاف مذکور استفاده از ابزار یارانه می‌باشد. چنانچه یارانه‌ها به‌صورت مناسب به گروه‌های هدف ـ عمدتاً گروه‌های پایین درآمدی ـ اصابت کرده باشد، شکاف مذکور کاهش یافته و می‌توان گفت تا حدودی هدف مهم یارانه‌ها – ایجاد عدالت اجتماعی و اقتصادی ـ محقق شده است.

پژوهش حاضر با هدف بررسی میزان اثربخشی یارانه‌ها در برنامه‌های توسعه بر کاهش فقر در سه بخش تدوین شده است. بخش اول به بیان مبانی نظری موجود در خصوص یارانه‌ها و فقر می‌پردازد. بخش دوم به بررسی روند یارانه‌های پرداختی در برنامه‌های توسعه پرداخته و میزان اثربخشی آنها در بهبود توزیع درآمد را مورد بررسی قرار می‌گیرد. در نهایت، گزارش با ارائه جمع‌بندی خاتمه می‌یابد.

۲. مبانی نظری

در این بخش مبانی نظری مربوط به یارانه‌ها و شاخص‌های عمده اندازه‌گیری فقر ارائه می‌گردد.

۲-۱. تحلیل نظری یارانه‌ها

تعریف یارانه‌ها، انواع طبقه‌بندی آن، تاریخچه پرداخت یارانه در این بخش مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۲-۱-۱. تعاریف یارانه

به‌رغم استفاده گسترده از یارانه به‌عنوان ابزار حمایت از بخش‌های خاص تولیدی و اقشار آسیب‌پذیر همچنان تعریف واحدی برای آن وجود ندارد. با این حال، برخی از مهم‌ترین تعاریف موجود در این خصوص را می‌توان به شرح موارد زیر برشمرد.

- تعریف سازمان ملل متحد (۱۹۹٤)

از نظر این سازمان، در ارائه تعریف یارانه می‌بایست به پرداخت‌های یک‌طرفه‌ای که دولت به‌منظور حمایت از بنگاه‌های تولیدی (با توجه به مقدار و ارزش تولید، فروش و یا واردات بنگاه) انجام می‌دهد، توجه داشت. همچنین، سازمان هدف از پرداخت یارانه را در مواردی همچون اثرگذاری بر سطح تولید، قیمت فروش محصولات و یا به‌عنوان پاداش برای واحدهای تولیدکننده عنوان می‌کند. به عبارت دیگر، یارانه همان مالیات منفی در نظر گرفته می‌شود که بر تولید وضع شده و اثرگذاری آن بر مازاد عملیاتی در جهت عکس مالیات بر تولید می‌باشد. با این توصیف، تعریف ارائه شده توسط این سازمان در سال ۱۹۹۳ به این صورت می‌باشد: یارانه یک محصول عبارت از یارانه قابل پرداخت به هر واحد کالا یا خدمت است که می‌تواند به

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-08]

صورت مقدار مشخص پول به ازای هر واحد کالا یا درصد مشخصی از قیمت پرداختی مصرف‌کننده محاسبه گردد.

طبق این تعریف، یارانه محصول تنها زمانی قابل پرداخت است که کالا یا خدمت تولید شده، فروخته شده و یا به بازار عرضه شود. این تعریف در سال ۱۹۹۴ کامل‌تر شد و به این صورت تغییر کرد: یارانه عبارت است از انتقالات و کمک‌هایی است که تحت سرفصل حساب‌های جاری به توسط دولت به بنگاه‌های خصوصی و دولتی به منظور جبران زیان ناشی از سیاست‌های قیمتی دولت پرداخت می‌شود.

- تعریف اداره آمار انرژی (۱۹۹۹)

یارانه، انتقال منابع اقتصادی توسط دولت به خریداران یا فروشندگان کالا و خدمات به‌گونه‌ای است که موجب کاهش قیمت برای خریداران و یا افزایش قیمت فروش و کاهش هزینه‌های تولید کالا و خدمات برای تولیدکنندگان شود. تاثیرات خالص یارانه، حمایت همزمان از تولیدکننده و مصرف‌کننده می‌باشد.

- تعریف سازمان خواروبار جهانی (۲۰۰۰)

یارانه عبارت از هر نوع مداخله دولت با و یا بدون انتقالات مالی است که سبب کاهش هزینه‌ها و یا افزایش درآمد تولیدکنندگان در کوتاه‌مدت می‌شود.

- تعریف سازمان همکاری و توسعه اقتصادی (۲۰۰۶)

یارانه یک محصول مبلغ قابل پرداخت برای هر واحد از کالا یا خدمت است که در قالب مبلغ مشخص به‌ازای هر واحد کالا/خدمت یا درصد مشخصی از قیمت هر واحد در نظر گرفته می‌شود. علاوه بر این، یارانه می‌تواند به‌عنوان اختلاف میان قیمت هدف مشخص و قیمت بازاری که در عمل توسط خریدار پرداخت می‌شود، محاسبه گردد.

همچنین، سازمان مذکور تعریف عملیاتی دیگری به این شرح نیز ارائه نموده است: یارانه منافع فراهم شده برای افراد یا فعالیت‌های اقتصادی است که ضمن افزایش درآمد و کاهش هزینه‌های آنها، میزان تولید، مصرف، تجارت، درآمد و محیط زیست را نیز متأثر می‌سازد. این منافع می‌تواند در اشکال مختلف همچون افزایش قیمت تولید، کاهش قیمت نهاده، تخفیف مالیاتی، امتیازات بهره‌ای و یا انتقالات مستقیم بودجه‌ای ظاهر شود.

- تعریف یارانه در فرهنگ لغت آکسفورد (۲۰۰۶)

یارانه مقدار منبعی است که از محل بودجه عمومی به منظور پایین نگداشتن قیمت محصول یا خدمت به صنعت و یا تجارت پرداخت می‌شود.

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-08]

- تعریف یارانه در فرهنگ لغت پالگریو (۲۰۰۸)

یارانه‌ها ابزار اصلاحی و یا پیگویی هستند که به‌لحاظ نظری می‌توانند جهت ترازسازی هزینه‌ها و منافع نهایی خصوصی و اجتماعی بکار گرفته شوند.

این ترازسازی هنگامی ضرورت می‌یابد که آثار جانبی موجب تشدید واگرایی هزینه و منافع خصوصی و اجتماعی شود. در واقع، هدف از یارانه پرکردن شکاف میان منافع اجتماعی و خصوصی است که به‌دلیل وجود آثار جانبی ایجاد می‌شود. به‌عبارت دیگر، هدف لحاظ کردن آثار جانبی و نه حذف آن است. با توجه به تنوع و تعدد تعاریف موجود در خصوص یارانه، انتخاب تعریف مناسب مشکل به نظر می‌رسد، لذا بهتر است تا دامنه و معیارهایی برای آن مشخص گردد. این موارد در جدول (۱) با شرح جزییات ارائه شده است.

جدول ۱. ارکان مهم در ارائه تعریف مناسب از یارانه

مؤلفه	توضیحات
نوع پرداخت	این مؤلفه شامل تعیین مهم‌ترین انواع یارانه‌های پرداختی در قالب موارد زیر می‌باشد: مستقیم یا غیرمستقیم معوض یا بلاعوض نقدی یا غیرنقدی
دوره پرداخت	به‌رغم عدم تعیین دوره زمانی مشخص برای پرداخت یارانه (در بخش تولید و مصرف) به‌موازات افزایش توانمندی منتفعین یارانه‌های مصرفی (اقشار آسیب‌پذیر) و تولیدی (صنایع نوپا)، لازم است میزان یارانه پرداختی طی دوره مشخص به‌تدریج حذف شود.
متولی	به‌دلیل وجود بار مالی ناشی از اعطاء یارانه باید متولی پرداخت یارانه و منابع مورد نیاز مشخص شود.
حوزه پرداخت	دامنه شمول یارانه‌ها می‌تواند شامل موارد زیر باشد: مصرف‌کنندگان تولیدکنندگان صادرکنندگان توزیع‌کنندگان
هدف از پرداخت	لازم است مشخص شود هدف از پرداخت یارانه کدامیک از موارد زیر است: کمک به فعالیت‌های با بازدهی فزاینده کمک به فعالیت‌های با آثار خارجی مثبت پایین نگهداشتن سطح قیمت‌ها افزایش قدرت خرید واقعی (حمایت از اقشار کم درآمد و توزیع درآمد) توزیع بهینه منابع تامین رفاه اجتماعی جبران زیان‌های ناشی از سیاست‌های دولت

مأخذ: نتایج تحقیق.

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-08]

طبق جدول (۱)، در هنگام ارائه یک تعریف مناسب از یارانه لازم است پنج مؤلفه نوع پرداخت، دوره پرداخت، نهاد مالی پرداخت کننده، حوزه پرداخت و هدف واقعی از پرداخت مورد توجه قرار گیرد.

۲-۱-۲. انواع طبقه‌بندی یارانه‌ها

یارانه‌ها را می‌توان به لحاظ ابعاد مختلف طبقه‌بندی کرد. انواع طبقه‌بندی این ابزار در نمودار (۱) ارائه شده است.

مأخذ: نتایج تحقیق.

نمودار ۱. انواع طبقه‌بندی یارانه‌ها

براساس نمودار فوق، یارانه‌ها برحسب هدف دولت از پرداخت، مرحله شمول، نحوه توزیع، طبقه‌بندی در حساب‌های مالی و نحوه انعکاس در بودجه قابل تقسیم‌بندی می‌باشند (وزارت بازرگانی، ۱۳۸۴).

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-08]

۲-۱-۳. تاریخچه پرداخت یارانه در جهان و ایران

در این بخش تاریخچه پرداخت یارانه در جهان و ایران مورد بررسی قرار می‌گیرد.

الف) تاریخچه پرداخت یارانه در جهان

بحث یارانه‌ها به لحاظ تاریخی به زمان مرکانتیلیست‌ها و دوران انقلاب صنعتی باز می‌گردد. با پیدایش اندیشه سودگرایی و افزایش ذخایر طلا و کالاهای گرانبها، در راستای دستیابی به ذخایر طلای سایر مناطق جهان، کشورها ناگزیر از تولید کالاهایی بودند که قابلیت تجارت داشته باشد. بنابراین، تشویق و حمایت از تولیدات دارای بازار مناسب در معادلات جهانی در دستورکار قرار گرفته و حمایت از تولیدات خاص به‌عنوان ابزار سیاستی مورد حمایت دولت قرار گرفت، اما این سیاست‌ها با ظهور مکتب کلاسیک‌ها و اعتقاد آنها به دست نامرئی بازار و تردید در خصوص مداخله دولت در فعالیت‌های اقتصادی کمرنگ شدند. وضعیت مذکور تا آغاز جنگ جهانی ادامه یافت، اما پس از آن به دلیل شرایط به وجود آمده دولت‌ها ناچار به دخالت بیشتر در امور اقتصادی شدند که یکی از موارد بارز آن سهمیه‌بندی و قیمت‌گذاری کالاها از جمله موادغذایی بود. آغاز جنگ و محدودیت‌های بیشتر منابع سبب تشدید دخالت‌های فوق شد. با خاتمه جنگ جهانی و آغاز جنگ سرد، اهمیت توان اقتصادی در بهره‌گیری‌های سیاسی و سیاست‌های حمایتی در کشورهایی که نیاز به خودکفایی ملی را احساس کرده بودند بیشتر شد، اما شکست چنین دیدگاهی زمینه‌ساز حرکت اقتصادهای پیشرفته دنیا و کشورهای درحال توسعه به سمت اقتصاد بازار گردید. البته کشورهای جهان سوم به دلیل وجود مشکلات بسیار سیاسی و اقتصادی و فشارهای بیرونی هنوز قادر به تجدیدنظر در سیاست‌های حمایتی خود نیستند. با این حال، در حال حاضر نیز در کشورهای توسعه‌یافته و پیشرفته مواردی از پرداخت یارانه‌ها به ویژه بخش کشاورزی مشاهده می‌شود.

ب) تاریخچه پرداخت یارانه در ایران

سیاست‌های حمایتی و پرداخت یارانه در ایران از سال ۱۳۱۱ آغاز گردید. پیش از آن به دلیل آنکه بیش از ۹۰ درصد جمعیت ایران در مناطق روستایی سکونت داشتند پرداخت یارانه به این صورت رایج نبود. از سال ۱۳۰۰ به واسطه گسترش شهرنشینی، فقدان سیستم مناسب حمل ونقل و پیدایش خشکسالی تأمین نان و امنیت غذایی مناطق شهرنشین اهمیت یافته و در سال ۱۳۱۱ قانونی جهت تشکیل سیلو در تهران تصویب و دولت اقدام به خرید و ذخیره‌سازی گندم برای مواقع بحرانی کرد که آغازی برای طرح و اجرای یارانه در ایران بود. خرید مازاد گندم به قیمت تضمینی از سال ۱۳۱۵ آغاز شده و از سال ۱۳۲۱ با تثبیت قیمت نان، حمایت از مصرف‌کنندگان شهری جایگزین حمایت از تولیدکنندگان شد.

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-08]

با آغاز دهه ۱۳۵۰ و افزایش قیمت جهانی نفت (سال ۱۳۵۳) و به پیروی از سیاست‌های تأمین اجتماعی و سایر حمایت‌های خاص کشورهای توسعه‌یافته، توانایی دولت در پرداخت یارانه افزایش یافت. در دهه‌های گذشته به دلیل کم بودن تقاضا، آثار سیاست‌های حمایتی دولت چندان قابل ملاحظه نبود، اما با افزایش درآمدهای نفتی به واسطه فزونی عرضه‌کل بر تقاضای‌کل، فشارهای تورمی بر جامعه و اقتصاد تحمیل شد. با افزایش نرخ تورم از سال ۱۳۵۲ به بعد دولت به منظور حمایت از مصرف‌کنندگان در مقابل نوسان‌های قیمت‌های داخلی و خارجی اقدام به تأسیس صندوق حمایت از مصرف‌کنندگان کرد که پیرو آن در راستای کنترل و نظارت بر قیمت‌ها و جلوگیری از نوسان‌های آن مرکز بررسی قیمت‌ها تشکیل شد.

در سال ۱۳۵۶ با تأسیس سازمان حمایت مصرف‌کنندگان و تولیدکنندگان وظایف صندوق مذکور به این سازمان واگذار شد و پس از پیروز انقلاب اسلامی مرکز بررسی قیمت‌ها نیز در سازمان مذکور ادغام گردید. با پیروزی انقلاب اسلامی ایران و تأکید بر حفظ و ارتقاء رفاه اقشار کم درآمد و توزیع عادلانه درآمد در قانون اساسی، وقوع جنگ، کاهش سطح تولید، کمبود سوخت و دارو، خالی شدن ذخایر کالاهای اساسی، تورم، احتکار و پیدایش بازار سیاه، زمینه دخالت مستقیم دولت در امر تهیه و توزیع کالاهای اساسی با هدف ممانعت از کمبود و افزایش قیمت این کالاها فراهم شد. در همین راستا، دولت به منظور توزیع کالاهای یارانه‌ای با استفاده از نظام کالابرگی در سال ۱۳۵۹ اقدام به تأسیس ستاد بسیج اقتصادی کرد. در ابتدا، علاوه بر کالاهای اساسی نظیر قندوشکر، روغن نباتی، گوشت قرمز، مرغ، پنیر، کره، تخم‌مرغ و برنج، توزیع کالاهایی همچون بنزین، نفت‌سفید، گازوییل، سم و کودشیمیایی، روغن موتور و ... نیز از طریق کالابرگ انجام می‌شد. اما با افزایش فشارهای هزینه‌ای بر بودجه، دولت بسیاری از اقلام مشول یارانه را کاهش داد و اکنون تنها به شیر، گندم، قندوشکر، دارو، روغن‌نباتی، حامل‌های انرژی و ... یارانه پرداخت می‌شود.

۲-۲. شاخص‌های محاسبه فقر و تعیین توزیع درآمد

برای محاسبه فقر و تعیین نحوه توزیع درآمد میان افراد جامعه شاخص‌های متفاوتی وجود دارد که در ادامه به برخی از آنها اشاره می‌شود.

۲-۲-۱. شاخص‌های توزیع درآمد

اندازه‌گیری نابرابری‌ها می‌تواند به عنوان ملاکی برای اندازه‌گیری فقر مورد استفاده قرار گیردکه مهم‌ترین روش‌های آن عبارت است از منحنی لورنز، ضریب‌جینی، ضریب کوزنتس، شاخص تولید و مصرف سرانه، ضریب پارتو، ضریب انحراف معیار، توزیع لگاریتمی و دهک‌های جمعیتی و تغییرات درآمد سرانه است.

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-08]

• نسبت هزینه‌های مصرفی: این نسبت‌ها عمدتاً بر پایه قانون انگل صورت می‌گیرد و به سنجش نسبت هزینه‌های مصرفی، درآمد و مقدار مصرف خانوارها می‌پردازد.

• نماگرهای رفاه: از جمله نماگرهای رفاه می‌توان به مصرف کالری، پروتئین، امید زندگی، میزان مرگ و میر نوزادان، اشتغال، بیکاری، تعداد دانشجویان، نسبت باسوادان، تیراژ مطبوعات، مصرف سرانه انرژی، سرانه پزشک و تخت بیمارستانی، تغییرات جمعیت، تعداد خانوارهای تحت‌پوشش سازمان‌های حمایت از محرومین و ... اشاره کرد.

• برآورد هزینه‌های ضروری: از این برآوردها برای محاسبه خط فقر یا نقطه فقر استفاده می‌شود.

• روش‌های مختلط: امروزه از روش‌های ترکیبی برای سنجش فقر استفاده می‌شود. این روش‌ها عمدتاً بر برآورد هزینه‌های ضروری و استانداردهای متداول یا به عبارت دیگر روش مختلط فقر مطلق و فقر نسبی استوار است.

درحال حاضر، در ایران دو شاخص خط فقر و ضریب جینی نسبت به سایر شاخص‌ها کاربرد بیشتری دارند که در ادامه مورد بررسی قرار می‌گیرند.

۲-۲-۲. خط فقر

در اغلب کشورهای جهان محاسبه خط فقر به عنوان ملاکی برای سنجش مرز میان خانوارهای آسیب‌پذیر و طبقات متوسط و بالای درآمدی متداول است، اما خط فقر مفهوم مشخص و تعریف شده‌ای ندارد که بتوان روش محاسباتی معینی برای آن تعریف کرد. از بعد اقتصادی دو نوع فقر مطلق و نسبی وجود دارد. فقر مطلق عدم‌توانایی خانوار در تأمین حداقل ۲۲۰۰ کیلوکالری انرژی سرانه در روز و تأمین‌حداقل پوشاک، سرپناه و بهداشت و درمان موردنیاز است. فقر نسبی (کم‌درآمدی) در مواردی که سطح زندگی فرد در مقایسه با متوسط وضعیت جامعه موقعیت مناسبی نداشته باشد، مصداق می‌یابد. معیار فقر نسبی در ایران معادل $\frac{۲}{۳}$ میانگین درآمدی جامعه است. به این‌ترتیب، با توجه به مفاهیم مختلف فقر روش‌های محاسباتی مختلفی برای خط فقر وجود دارد. چنانچه خط فقر حدفاصل گروه‌های جامعه به لحاظ برخورداری و یا عدم برخورداری خانوارها (افراد) از حداقل نیازهای اساسی در نظر گرفته شود دو رویکرد عمده برای تعیین خط فقر به شرح زیر وجود خواهد داشت.

• روش درآمدی: در این روش، به دست آوردن خط فقر با مطالعه توزیع درآمد کل میان خانوارها و طبقه‌بندی گروه‌های مختلف جامعه به سطوح مختلف درآمدی تعیین گروه‌هایی با درآمد کمتر ازحد معین، گروه‌های واقع در زیرخط فقر مشخص می‌شوند. این روش به لحاظ عدم دسترسی به اطلاعات دقیق درآمد خانوارها (به دلیل عدم صداقت در بیان درآمدها و معضل چندشغلی) در کشور ما عملی نیست.

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-08]

• براساس تأمین حداقل نیازهای اساسی: تعیین خط فقر براساس تأمین حداقل نیازهای اساسی زندگی (فقرمطلق) به لحاظ توجه به امر تغذیه و اولویت تأمین غذا به‌عنوان نیاز اساسی آحاد جامعه از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. تعیین خط فقر با استفاده از این روش مستلزم طی مراحل زیر است:

الف) تعیین سبد غذایی متعارف و متناسب با فرهنگ تغذیه جامعه بر پایه تأمین ۲۲۰۰ کیلوکالری سرانه روزانه برای هر فرد

ب) تعیین ارزش پولی تهیه و مصرف سبد غذایی و تشخیص سهم آن از کل هزینه‌های واقعی خانوار

ج) تعیین نسبت یا ضریبی برای تأمین سایر نیازهای اساسی خانوار شامل بهداشت و درمان، مسکن، پوشاک، آموزش و... براساس ارزش پولی سبد غذایی

۲-۲-۳. ضریب جینی

معیارهای متعددی برای سنجش میزان نابرابری توزیع درآمد در اقتصاد وجود دارد که یکی از مهم‌ترین آنها ضریب جینی است. اساس این شاخص تحلیل توزیع درآمد در جامعه (میان صفر و یک) است. گرایش شاخص به سمت صفر نشانه بهبود و عکس آن نشانه بدترشدن توزیع درآمد است. قابلیت تجزیه این شاخص یکی از مهم‌ترین دلایل عمومیت استفاده و مفید بودن آن در مقایسه با سایر شاخص‌ها می‌باشد. به‌طورکلی، بحث توزیع درآمد به دو روش توزیع تبعی یا عاملی درآمد و توزیع شخصی یا مقداری درآمد قابل بررسی است. در روش نخست، موضوع توزیع درآمد میان عوامل تولید (نیروی‌کار، سرمایه، زمین و مدیریت) و در واقع سهم این عوامل از تولید ناخالص داخلی مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد و در توزیع شخصی یا مقداری درآمد، تقسیم کالاها و خدمات نهایی میان واحدهای آماری جامعه مانند افراد، خانوارها و شاغلان بررسی می‌شود.

هدف اصلی از تجزیه ضریب جینی به گروه‌ها، تعیین و تجزیه میزان نابرابری توزیع درآمد به مؤلفه‌های درون‌گروهی، بین‌گروهی و تعاملی است. در صورت تجزیه ضریب جینی براساس گروه‌های شغلی می‌توان وضعیت توزیع درآمد هر گروه شغلی و همه شاغلان (بین‌گروه‌های شغلی) را مطالعه کرد. مؤلفه تعاملی نیز از همبستگی احتمال میان منافع درون‌گروهی و بین‌گروهی ناشی می‌شود و تعامل توزیع درآمد میان اینها را اندازه‌گیری می‌کند. به‌طور معمول برای اندازه‌گیری ضریب جینی از دو روش استفاده می‌شود.

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-08]

الف) روش میلر[1]: ضریب جینی در این روش با استفاده از فرمول زیر محاسبه می‌شود:

$$G = ۱ - \sum_{i=۱}^{n} (p_{i+۱} - p_i)(y_{i+۱} - y_i) \qquad (۱)$$

که در آن:

P_{i+1}: نسبت تجمعی گروه درآمدی بعد از i

P_i: نسبت تجمعی گروه درآمدی i

y_{i+1}: درصد درآمد طبقه بعد از i

y_i: درصد درآمد طبقه i

ب) روش والترز –لیارد: در این روش برای اندازه‌گیری ضریب جینی در جامعه‌ای با حجم نمونه n که درآمد خانوار i ام به صورت متوالی و صعودی مرتب شده‌اند از رابطه زیر به دست می‌آید:

$$G = ۱ + \frac{۱}{n} - \frac{۲}{n^۲ y}\left(\sum_{i=۱}^{n} i y_i\right) \qquad (۲)$$

در این بخش پس از آشنایی با مفاهیم اولیه یارانه و شاخص‌های اندازه‌گیری فقر، میزان اثربخشی یارانه‌ها در کاهش شکاف درآمدی با استفاده از ضریب جینی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۳. اثربخشی یارانه‌ها در بهبود توزیع درآمد در برنامه‌های توسعه

با توجه به سابقه پرداخت یارانه در ایران، در ادامه میزان اثربخشی آن در بهبود درآمد در برنامه‌های توسعه مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۳-۱. برنامه پنج‌ساله اول توسعه (۱۳۷۲- ۱۳۶۸)

با پایان جنگ، دولت برای بازسازی خرابی‌های حاصله و حرکت به سمت توسعه اقتصادی برنامه اول را با هدف کاهش سهم دولت در فعالیت‌های اقتصادی، از بین بردن کسری ترازپرداخت‌ها و افزایش کارایی در اقتصاد تدوین کرد. البته در کنار این برنامه و تا حدودی در تضاد با آن، سیاست‌های حمایتی از اقشار آسیب‌پذیر در قالب پرداخت یارانه به‌کالاهای اساسی نیز اعمال شد. براساس آمارهای موجود، در طول برنامه اول توسعه یارانه پرداختی دولت بر حسب قیمت اسمی به طور متوسط ۸۶/۷ درصد رشد داشت که بیش از رشد بودجه عمومی دولت (۴۶/۹ درصد) در همین دوره بوده است. در واقع، سهم پرداخت یارانه در بودجه عمومی دولت با متوسط رشد ۲۷ درصدی در سال‌های برنامه اول افزایش یافت. در مجموع، در

1. Miller Method

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-08]

طول این برنامه مبلغ ۵۶۵/۱ میلیارد ریال معادل ۱۱/۵ درصد کل بودجه برنامه به صورت مستقیم به امر یارانه و حمایت‌های دولتی اختصاص یافت که بخش عمده آن برای واردات کالاهای اساسی و دارو بود. کل یارانه پرداختی دولت در طول برنامه اول توسعه بویژه نسبت به سال‌های پایانی جنگ روندی صعودی داشت که این روند از سال ۱۳۷۱ حالت جهشی به خود گرفت به‌گونه‌ای‌که میزان کل یارانه پرداختی در سال پایان برنامه نسبت به سال اول آن ۱۴/۴ برابر شد. به منظور بررسی دقیق‌تر میزان یارانه‌های پرداختی دولت، ارقام مربوطه به تفکیک در جدول (۲) ارائه شده است.

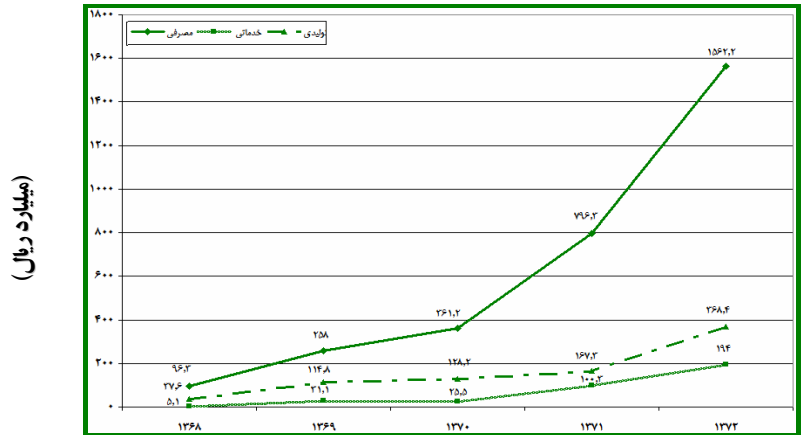
جدول۲. توزیع یارانه به تفکیک بخش در برنامه اول توسعه

(میلیارد ریال)

سال	یارانه مصرفی		یارانه خدماتی		یارانه تولیدی	
	مبلغ	درصد	مبلغ	درصد	مبلغ	درصد
۱۳۶۸	۹۶/۳	۵۹/۳	۵/۱	۳/۱	۶۱/۱	۳۷/۶
۱۳۶۹	۲۵۸	۶۳/۹	۳۱/۱	۷/۷	۱۱۴/۸	۲۴/۸
۱۳۷۰	۳۶۱/۲	۷۰/۱	۲۵/۵	۵	۱۲۸/۲	۲۴/۹
۱۳۷۱	۷۹۶/۳	۷۴/۸	۱۰۰/۳	۹/۴	۱۶۷/۳	۱۵/۷
۱۳۷۲	۱۵۶۲/۲	۷۳/۵	۱۹۴	۹/۱	۳۶۸/۴	۱۷/۳

مأخذ: سازمان حمایت مصرف‌کنندگان و تولیدکنندگان.

طبق این جدول، میزان یارانه‌های مصرفی، خدماتی و تولیدی در سال‌های برنامه اول توسعه روندی صعودی داشته‌اند، اما در این میان همواره سهم غالب با یارانه‌های مصرفی بوده است. پس از آن، یارانه‌های تولیدی و خدماتی در رتبه‌های دوم و سوم قرار گرفته‌اند. به منظور بررسی دقیق‌تر، روند پرداخت یارانه‌های مذکور در نمودار (۲) ارائه شده است.

مأخذ: سازمان حمایت مصرف‌کنندگان و تولیدکنندگان.

نمودار ۲. روند پرداخت یارانه‌ها در برنامه اول توسعه

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-08]

طبق نمودار فوق، میزان یارانه خدماتی، مصرفی و تولیدی در سال پایانی برنامه نسبت به سال اول آن به‌ترتیب ۳۸، ۱۶ و ۱۰ برابر شده است. لذا می‌توان گفت به‌رغم آن که بیشترین سهم مربوط به یارانه مصرفی بوده است اما یارانه‌های خدماتی بیش از آن افزایش یافته است. با توجه به اینکه سهم غالب یارانه‌ها مربوط به یارانه مصرفی است، ارقام یارانه‌های مصرفی به تفکیک کالاهای مشمول یارانه در جدول (۳) ارائه شده است.

جدول۳. بررسی روند یارانه‌های اسمی از بعد کالایی در برنامه اول توسعه

(میلیارد ریال)

سال / نام کالا	۱۳۶۸		۱۳۶۹		۱۳۷۰		۱۳۷۱		۱۳۷۲		متوسط سهم کالایی یارانه‌ها (درصد)
	مبلغ	درصد	مبلغ	درصد	مبلغ	درصد	مبلغ	درصد	مبلغ	درصد	
گندم	۴۵	۲۸	۱۷۱	۴۲	۲۵۰	۴۹	۵۱۲	۴۸	۱۱۵۴	۵۴	۴۳/۱
قندوشکر	۳۰	۱۸	۶۷	۱۷	۸۱	۱۶	۱۹۳	۱۸	۲۰۵	۱۰	۱۵/۵
لبنیات	۲۱	۱۳	۲۰	۵	۳۰	۶	۵۱	۵	۱۰۳	۵	۶/۳
کود، سم وبذر	۳۶	۲۲	۴۶	۱۱	۷۹	۱۵	۸۵	۸	۲۳۸	۱۱	۱۲/۶
خدمات، سایر	۳۱	۱۹	۱۰۰	۲۵	۷۵	۱۴	۲۲۳	۲۱	۴۲۵	۲۰	۱۹/۵
جمع	۱۶۳	۱۰۰	۴۰۴	۱۰۰	۵۱۵	۱۰۰	۱۰۶۴	۱۰۰	۲۱۲۵	۱۰۰	-

مأخذ: سازمان حمایت مصرف‌کنندگان و تولیدکنندگان.

با توجه به جدول می‌توان گفت که در سال‌های برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور گندم با اختصاص ۴۳/۱ درصد از یارانه‌ها بیشترین سهم را داشته است. با توجه به این که بخش اعظم گندم، آرد و نان به صورت ضایعات از چرخه خارج می‌شود، ضرورت اصلاح و بازنگری در سیستم پرداخت یارانه بسیار حائز اهمیت می‌باشد. به منظور اثربخشی یارانه‌ها، آمار و اطلاعات مربوط به ضریب جینی در دوره مورد بررسی در جدول (۴) ارائه شده است.

جدول٤. روند تغییرات ضریب جینی در سال‌های برنامه اول توسعه

سال	ضریب جینی
۱۳۶۸	۰/۴۰۹۲
۱۳۶۹	۰/۳۹۶۹
۱۳۷۰	۰/۳۹۹۶
۱۳۷۱	۰/۳۸۷۰
۱۳۷۲	۰/۳۹۷۶

مأخذ: بانک مرکزی.

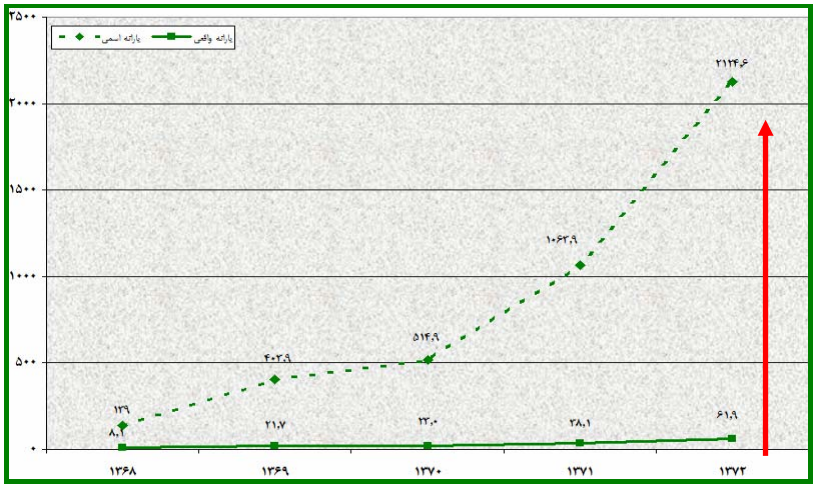
[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-08]

براساس جدول فوق، ضریب جینی در سال‌های برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی روندی نوسانی داشته است به گونه‌ای که نمی‌توان روند مشخصی برای آن در نظر گرفت. به منظور بررسی دقیق‌تر نحوه تغییرات ضریب جینی، یارانه اسمی و حقیقی پرداخت شده دولت در دوره (۱۳۷۲ – ۱۳۶۸) روند تغییرات متغیرهای مذکور در نمودارهای (۳) و (۴) ارائه شده است.

مأخذ: بانک مرکزی.

نمودار ۲. روند تغییرات ضریب جینی در برنامه اول

مأخذ: سازمان حمایت مصرف کنندگان و تولید کنندگان، بانک مرکزی.

نمودار۳. روند تغییرات یارانه‌های اسمی و حقیقی در سال‌های برنامه اول توسعه

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-08]

براساس نمودارهای فوق، در سال‌های برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور هرچند یارانه‌های اسمی و واقعی هر دو روندی صعودی داشته‌اند اما شدت افزایش یارانه‌های اسمی بیش از یارانه‌های حقیقی بوده است یعنی بخشی از افزایش یارانه‌ها ناشی از افزایش قیمت‌ها بوده است. با مقایسه نمودارهای (۳) و (۴) می‌توان اثربخشی یارانه‌ها در این برنامه را مورد بررسی قرار داد. به رغم روند فزاینده یارانه‌ها (اعم از اسمی و حقیقی) همواره ضریب جینی با کاهش روبرو نبوده است، به عبارت دیگر تنها در سال‌های (۱۳۶۹–۱۳۶۸) و (۱۳۷۱– ۱۳۷۰) بهبود نسبی توزیع درآمد میان گروه‌های مختلف جامعه حاصل شده است که می‌توان گفت در سال‌های مذکور اصابت یارانه به گروه‌های پایین درآمدی بیش از گروه‌های بالای درآمدی بوده است.

۳-۲. برنامه پنج‌ساله دوم توسعه (۱۳۷۸-۱۳۷٤)

در دومین برنامه پنج‌ساله توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور توزیع کالاهای اساسی یارانه‌ای همچنان تداوم یافت، اما شماری از این کالاها به تدریج از فهرست اقلام مشمول یارانه حذف شدند. با این وجود، هزینه‌های دولت در خصوص یارانه‌های اسمی افزایش یافت. طبق آمار سازمان حمایت مصرف‌کنندگان و تولیدکنندگان مجموع پرداخت‌های اسمی دولت به یارانه کالاهای اساسی و خدمات (شامل یارانه‌های بخش تولید، مصرف و خدمات) از ۴۸۹۵/۲ میلیارد ریال در سال ۱۳۷۴ به ۶۸۸۱/۳ میلیارد ریال در سال ۱۳۷۸ افزایش یافت. آمار تفکیکی یارانه پرداختی دولت در سال‌های برنامه دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور در جدول (۵) ارائه شده است.

جدول۵. توزیع یارانه به تفکیک بخش در برنامه دوم توسعه

(میلیارد ریال)

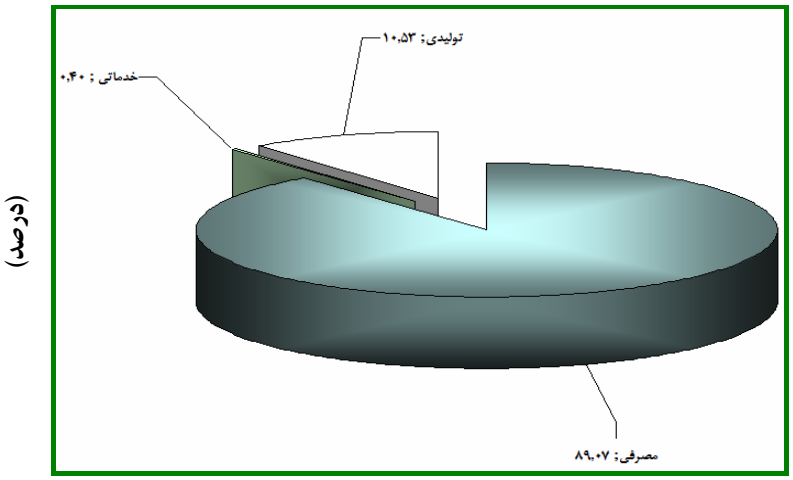
سال	یارانه مصرفی		یارانه خدماتی		یارانه تولیدی	
	مبلغ	درصد	مبلغ	درصد	مبلغ	درصد
۱۳۷۴	۴۲۲۲	۸۶/۲	۱۸/۳	۰/۴	۶۵۴/۹	۱۳/۴
۱۳۷۵	۴۹۹۷	۸۹/۱	۱۱/۶	۰/۲	۵۹۷/۵	۱۰/۷
۱۳۷۶	۴۴۶۶	۸۷/۸	۱۷/۵	۰/۳	۶۰۱/۸	۱۱/۸
۱۳۷۷	۵۲۶۶/۶	۹۰/۷	۲۲/۸	۰/۴	۵۱۶/۷	۸/۹
۱۳۷۸	۶۲۳۲/۶	۹۰/۵۷	۴۳/۶	۰/۶۳	۶۰۵/۱	۸/۷۹

مأخذ: سازمان حمایت مصرف‌کنندگان و تولیدکنندگان.

طبق جدول فوق، همانند برنامه اول توسعه سهم غالب یارانه‌های پرداختی دولت متعلق به یارانه‌های مصرفی بوده است به‌گونه‌ای‌که میزان آن از ۸۶/۲ درصد در سال آغازین برنامه به ۹۰/۵۷ درصد در سال

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-08]

پایانی افزایش یافت و سهم یارانه‌های خدماتی به کمتر از یک درصد رسید. متوسط سهم هریک از یارانه‌ها (مصرفی، تولیدی و خدماتی) در نمودار (۵) نشان داده شده است.

مأخذ: سازمان حمایت مصرف‌کنندگان و تولیدکنندگان.

نمودار۵. متوسط سهم یارانه‌ها در برنامه دوم توسعه

براساس نمودار فوق، در سال‌های برنامه به‌طور متوسط ۸۹/۰۷ درصد یارانه‌های پرداختی دولت به یارانه‌های مصرفی اختصاص داشته است و یارانه‌های خدماتی با اختصاص تنها ۰/۴ درصد کل یارانه‌ها کمترین میزان یارانه را داشته است. به عبارت دیگر، سهم عمده یارانه‌های توزیعی دولت در برنامه دوم توسعه در بخش مصرف و با هدف حمایت از اقشار آسیب‌پذیر تمرکز یافت. در اواخر دهه ۱۳۷۰ نگاه کاهش یا حذف یارانه‌ها تعدیل و سیاست هدفمندکردن یارانه‌ها مطرح شد. در واقع، سیاستگذاران به منظور اجتناب از نادیده‌گرفتن آثار حذف یارانه‌ها بر اقشار آسیب‌پذیر درصدد کانالیزه کردن یارانه‌ها به سوی گروه‌های هدف برآمدند. با توجه به آنکه میزان برخورداری دهک‌های اول و دهم درآمدی از یارانه نان (به ترتیب ۶/۲ درصد و ۱۲/۵ درصد)، یارانه بنزین (۱/۳ درصد و ۴۱/۸ درصد)، یارانه نفت سفید (۴/۴ درصد و ۱۱/۶ درصد) و یارانه دارو (۳/۸ درصد و ۱۷/۵ درصد) نشان از توزیع ناعادلانه یارانه‌ها داشت. شناسایی خانوارهای نیازمند به بهره‌مندی از یارانه‌ها در دوران اجرای این برنامه بیش از پیش اهمیت یافت، اما در نهایت به دلیل دشواری اجرای سیاست هدفمندسازی یارانه‌ها، در قانون برنامه دوم نیز توزیع عمومی کالاهای یارانه‌ای تداوم یافت. آمار مربوط به سهم کالاهای اساسی مشمول یارانه از یارانه‌های مصرفی در جدول (۶) ارائه شده است.

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-08]

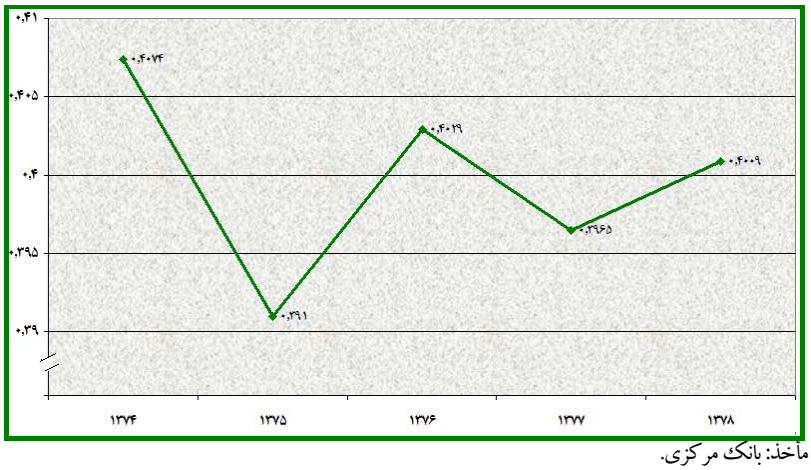
جدول٦. بررسی روند یارانه‌های اسمی از بعد کالایی در برنامه دوم توسعه

(میلیارد ریال)

سال / نام کالا	۱۳۷۴		۱۳۷۵		۱۳۷۶		۱۳۷۷		۱۳۷۸		متوسط سهم کالایی یارانه‌ها (درصد)
	مبلغ	درصد	مبلغ	درصد	مبلغ	درصد	مبلغ	درصد	مبلغ	درصد	
گندم	۲۸۸۱	۵۹	۳۶۰۹	۶۴	۳۳۹۰	۶۷	۴۴۴۷	۷۶	۵۲۰۰	۷۶	۶۸/۱
قندوشکر	۳۲۹	۷	۳۴۵	۶	۲۹۲	۶	۸۵	۱	۲۰	۰/۳	۲/۴
برنج	۲۰۳	۴	۱۸۸	۳	۷۷	۱	۱۵۹	۳	۹۸	۱/۴	۲/۲
روغن	۳۵۸	۷	۳۰۷	۶	۱۳۶	۳	۱۷۷	۳	–	–	
لبنیات	۲۲۶	۵	۳۳۱	۶	۴۱۱	۸	۲۸۴	۵	۴۸۱	۷	۶/۱
گوشت	۲۲۵	۵	۱۹۲	۴	۱۱۱	۲	۸۴	۲	۳۳۵	۵	۳/۳
کود، سم وبذر	۶۰۳	۱۲	۵۶۲	۱۰	۵۸۸	۱۲	۴۹۶	۹	۵۳۰	۸	۱۰/۱
خدمات، سایر	۷۰	۱	۷۲	۱	۸۰	۱	۷۴	۱	۲۱۷	۳	۱/۲
جمع	۴۸۹۵	۱۰۰	۵۶۰۶	۱۰۰	۵۰۸۵	۱۰۰	۵۸۰۶	۱۰۰	۶۸۸۱	۱۰۰	–

مأخذ: سازمان حمایت مصرف کنندگان و تولید کنندگان.

براساس جدول فوق، تعداد کالاهای اساسی مشمول یارانه در سال‌های برنامه دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور افزایش یافت (روغن نباتی، برنج و گوشت از جمله اقلامی است که به فهرست کالاهای اساسی مشمول یارانه افزوده شده است). در این برنامه نیز گندم با ۶۸/۱ درصد کل یارانه‌های اسمی بیشترین سهم از یارانه‌ها را به خود اختصاص داده است. با توجه به اهمیت بحث هدفمند کردن یارانه‌ها و شناسایی گروه‌های هدف در این برنامه بررسی میزان اثربخشی یارانه‌ها در بهبود توزیع درآمد اهمیتی دو چندان می‌یابد، لذا روند تغییرات ضریب جینی در نمودار (۶) و یارانه‌های اسمی و حقیقی در جدول (۷) ارائه شده است.

مأخذ: بانک مرکزی.

نمودار٦. روند تغییرات ضریب جینی در برنامه دوم

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-08]

براساس نمودار، هرچند روند تغییرات ضریب جینی در دوره مورد بررسی نوسانی بوده است و در دو دوره (۱۳۷۵- ۱۳۷۴) و (۱۳۷۷- ۱۳۷۶) روندی کاهنده داشته است و در مجموع نیز میزان ضریب جینی در پایان دوره نسبت به ابتدای دوره از ۰/۴۰۷۴ به ۰/۴۰۰۹ رسیده است.

جدول۷. میزان یارانه‌های اسمی و حقیقی در سال‌های برنامه دوم توسعه

(میلیارد ریال)

سال	یارانه اسمی	یارانه حقیقی
۱۳۷۴	۴۸۹۵/۲	۷۰/۷
۱۳۷۵	۵۶۰۶/۱	۶۵/۸
۱۳۷۶	۵۰۸۵/۳	۵۰/۹
۱۳۷۷	۵۸۰۶/۱	۴۹/۲
۱۳۷۸	۶۸۸۱/۳	۴۸/۵

مأخذ: سازمان حمایت مصرف‌کنندگان و تولیدکنندگان، بانک مرکزی.

براساس جدول فوق، روند تغییرات یارانه اسمی به استثنای سال ۱۳۷۶ در تمام سال‌های مورد بررسی صعودی بوده است، حال آنکه یارانه‌های حقیقی روندی نزولی را تجربه کرده است. از مقایسه جدول فوق با نمودار (۶) مشاهده می‌شود که در سال‌های (۱۳۷۵- ۱۳۷۴) و (۱۳۷۷- ۱۳۷۶) همراه با افزایش میزان یارانه‌های اسمی میزان ضریب جینی کاهش یافته است، درحالی که در سال (۱۳۷۶- ۱۳۷۵) با کاهش یارانه‌های اسمی بر میزان ضریب جینی افزوده شده است. در مجموع، می‌توان گفت که همواره رابطه‌ای منفی میان یارانه‌های اسمی و ضریب جینی وجود داشته است که می‌تواند به معنای بهبود نسبی اثربخشی یارانه‌ها در این برنامه باشد.

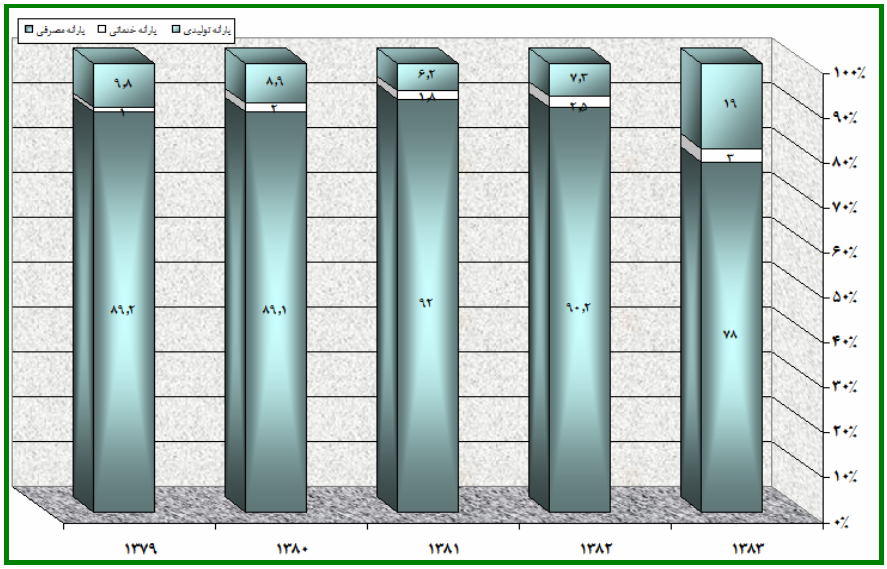
۳-۳. برنامه پنجساله سوم توسعه (۱۳۸۳- ۱۳۷۹)

در برنامه پنج‌ساله سوم توسعه همچنان بحث سیاست‌های حمایتی و پرداخت یارانه از موضوعات محوری و کلیدی کارشناسان و دولت بود به گونه‌ای‌که در این خصوص توجه سیاستگذاران به پنج ماده از مواد قانون برنامه سوم توسعه (مواد ۳۶، ۴۶، ۱۹۶،۴۷، ۱۹۷ و ماده واحده اصلاحیه مواد ۴۶ و ۴۷) معطوف شد.

دولت در لایحه برنامه سوم پیشنهادکرده بودکه ظرف مدت دو سال از تاریخ تصویب قانون برنامه سوم، خانوارهای متقاضی دریافت یارانه را در قالب گروه‌های سه‌گانه خانوارهای کم درآمد، با درآمد متوسط و با درآمد بالا طبقه‌بندی کرده و تمهیدات لازم جهت افزایش یارانه خانوارهای کم درآمد را با استفاده از روش‌های درآمدی و حذف انتقال یارانه به خانوارهای با درآمد بالا فراهم کند. به رغم تصویب پیشنهاد مذکور در کمیسیون اصلی در جلسه علنی رد شد. با تصویب مجلس، سیاست پرداخت یارانه کالاهای اساسی شامل گندم، برنج، روغن نباتی، قندوشکر، پنیر، دارو و شیرخشک در برنامه سوم با حفظ کالابرگ از

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-08]

لحاظ تعداد، مقدار وزنی و قیمت در برنامه دوم ادامه یافت (ماده ۴۶). سهم یارانه‌ها در برنامه پنج‌ساله سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور در قالب نمودار (۷) ارائه شده است.

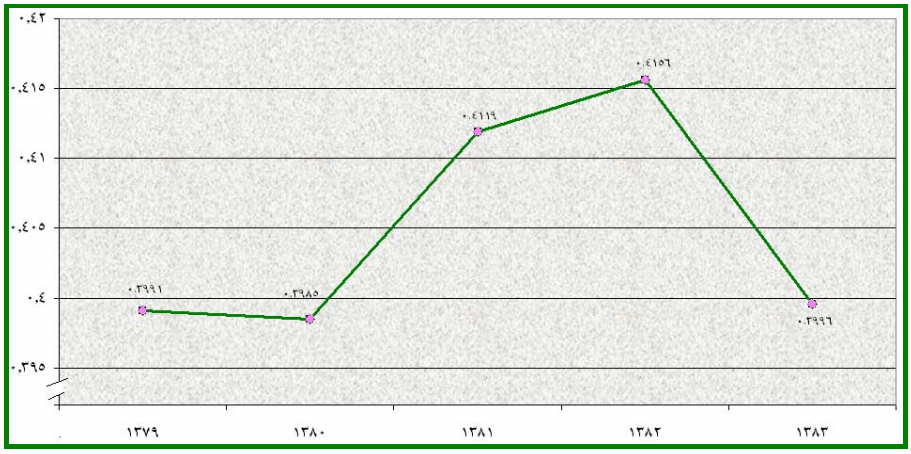
مأخذ: سازمان حمایت مصرف‌کنندگان و تولیدکنندگان.

نمودار۷. سهم یارانه‌های مصرفی، تولیدی و خدماتی از یارانه‌های کل

طبق نمودار فوق، هرچند در سال پایانی برنامه نسبت به سال ابتدایی سهم یارانه‌های تولیدی و خدماتی افزایش یافته و از سهم یارانه مصرفی کاسته شده است همانند برنامه‌های پیشین ترکیب یارانه‌های این دوره نیز بیانگر سهم بیشتر یارانه‌های مصرفی در مقایسه با یارانه‌های تولیدی و خدماتی است. در این برنامه مقرر شد سازوکارهای لازم به‌گونه‌ای طراحی شود که در سقف اعتبارات ارزی و ریالی تعیین شده همراه با اعطاء کالابرگ، سهم خانوارهای محروم و تحت‌پوشش سازمان‌های حمایتی از یارانه کالاهای اساسی بیش از سایر اقشار شود.

در مجموع، می‌توان گفت که این برنامه سرآغاز توجه به هدفمندی یارانه کالاها اساسی بوده است که در سال‌های بعد نیز تداوم یافته است. روند تغییرات ضریب جینی در نمودار (۸) و میزان یارانه‌های اسمی و حقیقی در جدول (۸) ارائه شده است.

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-08]

مأخذ: بانک مرکزی.

نمودار ۸. روند تغییرات ضریب جینی در سال‌های برنامه سوم توسعه

طبق نمودار فوق، در سال‌های مورد بررسی در سال‌های (۱۳۸۰- ۱۳۷۹) و (۱۳۸۳- ۱۳۸۲) کاهش ضریب جینی مشاهده شده است، حال آنکه در دوره زمانی (۱۳۸۲ - ۱۳۸۲) روندی صعودی داشته است.

جدول۸. روند تغییرات یارانه اسمی و یارانه حقیقی در دوره (۱۳۸۳ - ۱۳۷۹)

(میلیارد ریال)

سال	یارانه اسمی	یارانه حقیقی
۱۳۷۹	۸۴۶۴/۶	۵۳
۱۳۸۰	۱۰۰۱۲	۵۶/۳
۱۳۸۱	۲۱۵۲۷/۳	۱۰۴/۵
۱۳۸۲	۲۸۸۷۵/۲	۱۲۱/۲
۱۳۸۳	۳۹۶۷۶/۲۸	۱۴۴/۵

مأخذ: سازمان حمایت مصرف‌کنندگان و تولیدکنندگان، بانک مرکزی.

طبق جدول فوق، میزان یارانه‌های اسمی و حقیقی هر دو صعودی بوده‌اند با این تفاوت که میزان افزایش یارانه اسمی بمراتب بیش از یارانه حقیقی بوده است. بنابراین، می‌توان گفت با توجه به روند فزاینده یارانه اسمی و واقعی انتظار می‌رفت که ضریب جینی روندی کاهنده داشته باشد، اما میزان این ضریب تنها در سال‌های عنوان شده فوق روندی کاهنده داشته است که می‌تواند نشان‌دهنده بهبود توزیع درآمد در سال‌های مذکور باشد. شایان ذکر است بیشترین کاهش ضریب جینی در دوران برنامه سوم مربوط به سال پایانی آن بوده است.

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-08]

٤. جمع‌بندی

بررسی نتایج مطالعه نشان داد که:

– در تمام برنامه‌های توسعه سهم عمده یارانه‌های پرداختی دولت به یارانه‌های مصرفی اختصاص داشته است و یارانه‌های خدماتی کمترین میزان را دارا بوده‌اند.

– در میان یارانه‌های مصرفی همواره گندم بالاترین سهم را داشته است.

– در برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور به‌رغم روند فزاینده یارانه‌ها (اعم از اسمی و حقیقی)، همواره ضریب جینی با کاهش روبرو نبوده است و تنها در سال‌های (۱۳۶۹ – ۱۳۶۸) و (۱۳۷۱ – ۱۳۷۰) بهبود نسبی توزیع درآمد میان گروه‌های مختلف جامعه حاصل شده است.

– در برنامه دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور، شناسایی خانوارهای نیازمند به بهره‌مندی از یارانه‌ها مورد توجه قرار گرفت، اما به‌دلیل دشواری اجرای سیاست هدفمندسازی یارانه‌ها، در این برنامه نیز توزیع عمومی کالاهای یارانه‌ای تداوم یافت.

– در این برنامه بر تعداد کالاهای اساسی مشمول یارانه افزوده شده و روغن‌نباتی، برنج و گوشت نیز در سبد حمایتی دولت قرار گرفت.

– در برنامه دوم همواره رابطه‌ای منفی میان یارانه‌های اسمی و ضریب جینی وجود داشته است که می‌تواند به‌معنای بهبود نسبی اثربخشی یارانه‌ها در این برنامه باشد.

– برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور سرآغاز توجه به هدفمندی یارانه کالاها اساسی بوده است که در سال‌های بعد نیز تداوم یافته است.

– در این برنامه هرچند یارانه‌های اسمی و حقیقی روندی صعودی داشته‌اند تنها در سال‌های (۱۳۸۰ – ۱۳۷۹) و (۱۳۸۳ – ۱۳۸۲) ضریب جینی کاهش یافته است.

منابع

وزارت بازرگانی (۱۳۸۰)، "هدفمند کردن یارانه‌ها و پرداخت آنها به شکل مستقیم"، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.

وزارت بازرگانی، دفتر مطالعات اقتصادی (۱۳۸۴)، "هدفمندکردن یارانه‌های نقدی"

وزارت رفاه وتأمین اجتماعی (۱۳۸۵)، "بررسی وضع موجود یارانه‌ها در اقتصاد ایران".

وزارت بارزگانی (۱۳۸۳)، معاونت برنامه‌ریزی و امور اقتصادی، دفتر مطالعات اقتصادی، "نگاهی به یارانه: مفاهیم، عملکردها، چالش‌ها و مسیرهای پیش‌رو".

Berg, D.L. (2006), "The Oxford English Dictionary", Oxford University Press.

Durlauf , S.N. & L.E. Blume (2008), *The New Palgrave Dictionary of Economics*, *Palgrave Macmillan,* 2nd ed.

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-08]

Energy Information Administration (1999), "Federal Financial Interventions and Subsidies in Energy Markets: Primary Energy", U.S. Department of Energy, Washington DC.
FAO (2000), "Report of Expert Consultation on Economic Intensives and Responsible Fisheries", Food and Agriculture Organization of the United Nations, FAO Fisheries Report No.638.
OECD (2006), "OECD Sustainable Development Studies: Subsidy Reform and Sustainable Development: Economic, Environmental and Social Aspects", Organization for Economic and Development, OECD Publishing
United Nations (1994), "System of National Accounts", United Nations Publications, Series F, No. 2, Revise 4, PP. 70 -71.

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-08]

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-08]